

68

XODOS, UN POBLE DE PENYAGOLOSA

DELS ORÍGENS A LA NOVA RURALITAT

Joaquim Escrig i Artur Aparici

**XODOS, UN POBLE
DE PENYAGOLOSA**

**DELS ORÍGENS
A LA NOVA RURALITAT**

Col·lecció «Humanitats»
Núm. 68

XODOS, UN POBLE DE PENYAGOLOSA

DELS ORÍGENS A LA NOVA RURALITAT

JOAQUIM ESCRIG
ARTUR APARICI

Noms: Escrig Fortanete, Joaquim, autor | Aparici i Castillo, Artur, autor |
Universitat Jaume I. Publicacions, entitat editora

Títol: Xodos, un poble de Penyalgosa : dels orígens a la nova ruralitat / Joaquim
Escrig, Artur Aparici

Descripció: Castelló de la Plana : Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei
de Comunicació i Publicacions, [2022] | Col·lecció: Humanitats ; 68 | Inclou
referències bibliogràfiques

Identificadors: ISBN 978-84-18951-58-9 (paper) | ISBN 978-84-18951-59-6 (pdf)

Matèries: Xodos (Comunitat Valenciana) -- Història | Xodos (Comunitat
Valenciana) -- Condicions rurals -- Història

Classificació: CDU 94(460.311 Xodos) | CDU 338.1(1-22)(460.311 Xodos) |
THEMA NH 1DSE-ES-TB

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat d'excepció prevista per la llei. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

Publicacions de la Universitat Jaume I és una editorial membre de l'UNE, cosa que garanteix la difusió i comercialització de les seues obres en els àmbits nacional i internacional. www.une.es.

© Del text: Els autors, 2022

© De la present edició: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2022

Edita: Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions

Campus del Riu Sec. Edifici Rectorat i Serveis Centrals

12071 Castelló de la Plana

<http://www.tenda.uji.es> e-mail: publicacions@uji.es

ISBN paper: 978-84-18951-58-9

ISBN pdf: 978-84-18951-59-6

DOI: <http://dx.doi.org/10.6035/Humanitats.68>

Dipòsit legal: CS 779-2022

Amb la col·laboració de l'Ajuntament de Xodos

Aquest llibre, de contingut científic, ha estat avaluat per persones expertes externes a la Universitat Jaume I, mitjançant el mètode denominat revisió per iguals, doble cec.

*A Àngels, inspiradora
I a Màxim, imprescindible*

ÍNDIX

Pròleg	21
Introducció	27
Capítol 1. Xodos, un poble de Penyagolosa	31
El paisatge natural. Un territori extens i aspre	33
El terme de Xodos	35
Un poble d'alta muntanya en una comarca dual	46
Capítol 2. La construcció d'un paisatge humà.	
De la prehistòria a la conquesta cristiana	47
La primera ocupació de les terres de l'Alcalatén	47
Primers vestigis humans	48
Els ibers	52
La romanització	55
El poblament islàmic	58
La primera menció del nom de Xodos en la documentació cristiana anterior a la conquesta de Jaume I	67
Capítol 3. La conquesta i repoblació cristiana del segle XIII i l'estructuració de la societat feudal	71
La constitució del senyoriu de l'Alcalatén i la seua repoblació cristiana	71
El feudalisme i les cartes de poblament	80
La carta pobla de Xodos i la desigualtat inicial dels seus pobladors	81

La qüestió dels furs. L'adopció parcial del fur de València al segle XIV i els conflictes derivats de l'existència de dues jurisdiccions	85
Les condicions de la propietat de la terra. El sistema emfitèutic i els drets senyorials	87
El repartiment del dret d'ús de les terres comunals: els <i>establiments</i> de terra	89
Les propietats plenes, els monopolis senyorials i el delme i la primícia a Xodos, segons el capbreu de 1613	92
Els capbreus	92
El capbreu de Xodos de 1613	93
Les propietats plenes senyorials a Xodos i els seus monopolis econòmics	96
El delme, un impost eclesiàstic infeudat per la noblesa ...	102
Altres drets senyorials reconeguts en el capbreu	105
Altres impostos i càrregues no incloses en el capbreu ...	106
El senyoriu jurisdiccional i l'organització municipal	108
L'organització eclesiàstica. La parròquia de Xodos i la seua subordinació al senyor feudal	111
Els masos	115
Els masos com a element físic	115
Els masos de Xodos	118
Capítol 4. Xodos durant l'època foral (segles XIII-XVII)	121
La vida quotidiana i les crisis durant la Baixa Edat Mitjana ...	121
La vida quotidiana a Xodos segons les ordenances municipals	121
Un món agrari i ramader emmarcat per la religió	123
La regulació de la ramaderia i l'agricultura	128
El bosc, els animals salvatges i la cacera	131
Les activitats comercials	134
La regulació de la vida urbana	135
Neteja i salubritat	135

La beneficència medieval, l'hospital	137
Cases, camins i séquies	137
La regulació moral	138
Prohibició d'armes i de jocs	144
La regulació de la prostitució	145
La regulació laboral	146
La crisi demogràfica dels segles XIV i XV i la unió amb el municipi de Lluçena de 1438 a 1616	148
Temps de revoltes. La rebel·lió de l'Alcalatén de 1440	154
L'endeutament nobiliari i municipal	154
El conflicte jurisdiccional	156
La revolta fiscal de l'Alcalatén i la seua ocupació per l'exèrcit reial	158
La resolució del conflicte	160
Població i economia fins al segle XVIII. Els cicles econòmics de la història de Xodos	161
El cicle ramader	162
El comerç de la llana i les espècies ramaderes	163
La ramaderia a Xodos. Les primeres dades	167
El paisatge ramader	170
Els passos	170
Les deveses i els bovalars	174
L'organització de l'activitat ramadera i els privilegis senyorials Joan Ximénez d'Urrea II	178
El masos ramaders i la desigualtat social	183
Les primeres xifres de població. El recompte de població i bestiar de 1510	187
La població fins el segle XVIII	190
A les portes del canvi poblacional i econòmic	197

Capítol 5. El segle XVIII i els seus canvis	199
La Guerra de Successió, el pòrtic del segle XVIII	199
L'Alcalatén i Xodos al segle XVIII, el segle de la Il·lustració	205
El territori en l'obra de Cavanilles	205
La pervivència del feudalisme en uns documents i un mapa de la tinença de l'Alcalatén de 1799	207
Anàlisi i interpretació del mapa: la tinença de l'Alcalatén a finals de l'Antic Règim	213
Xodos segons Cavanilles	219
Un retrat de la població de Xodos en 1786. El cens de Floridablanca –publicat en 1787–	223
Una aproximació a les famílies xodenques del segle XVIII ...	231
El moderat creixement demogràfic de Xodos durant el segle XVIII	235
Les desigualtats demogràfiques comarcals	238
Rics i pobres: masovers i pobletans	241
El poder municipal dels masovers	244
El manteniment de la preeminència de les famílies riques ...	246
Cap a un cicle econòmic agrícola	247
L'augment del preu del blat	250
L'augment dels establiments de terra	251
L'augment del preu dels animals de treball	257
Conseqüències dels decrets de Nova Planta a Xodos	260
La nova composició d'un ajuntament controlat per l'oligarquia local	260
El nou impost de l' <i>equivalente</i> , substituït de la peita, i la castellanització oficial	262
 Capítol 6. La crisi de l'Antic Règim. La Guerra del Francès i els inicis de la revolució liberal	265
Els conflictes antisenyorials a l'Alcalatén	266
La via jurídica	266
La via violenta. Els avalots antisenyorials de 1801	269

La resistència passiva	271
El cicle bèl·lic, les guerres exteriors. La Guerra del Francès i els inicis de la Revolució Liberal	274
Els preparatius de defensa	276
La revolució liberal i la Guerra del Francès a l'Alcalatén	281
La guerrilla del Frare	284
Les exaccions militars	289
La proclamació de la Constitució de Cadis al territori controlat pel Frare	291
El bisbat de Tortosa, un territori peculiar i violent	293
La reacció absolutista de Ferran VII; el Sexenni Absolutista i el Trienni Liberal	296
El conflicte dels delmes a l'Alcalatén	298
Els darrers temps del Trienni Liberal i la guerrilla reialista ..	300
La Dècada Ominosa: la segona restauració de l'absolutisme i la pugna pels delmes novals	306

Capítol 7. La culminació de la revolució liberal i les guerres

carlistes	309
La revolució liberal espanyola	309
La revolució liberal al País Valencià i a l'Alcalatén	310
Les desamortitzacions a Xodos	315
La primera guerra civil carlista o «Guerra de Cabrera» (1833-1840)	323
La zona i els contendents	323
La guerra a l'Alcalatén	330
Notícies de la guerra a Xodos	337
Una guerra despietada	344
La revolta carlista de 1842 a 1844	345
L'última guerra carlista. La «Guerra de Cucala» (1872-1876)	352
Cucala i els inicis de la guerra	355
La guerra a l'Alcalatén i localitats veïnes	357
El final de la guerra	363
Els patiments de la població	366

Capítol 8. Els grans canvis del segle XIX i primeries del XX ... 369

El gran creixement demogràfic del segle XIX	370
Els moments inicials del creixement de la població	
del segle XIX	378
Una població jove amb un fort increment	
de la natalitat després de la Guerra del Francès ...	379
Amb sang nova?	381
La reducció de fadrins i fadrines i de l'edat	
de matrimoni	384
Xodos a mitjan segle XIX segons el <i>Diccionario</i>	
de Madoz	386
El màxim poblacional de les primeres dècades	
del segle XX	390
Cap a una economia de base agrícola	391
Els cultius: l'extraordinària importància de les patates ...	395
La subordinació de la ramaderia a l'agricultura	403
La vida a Xodos durant l'etapa agrícola	404
El canvi en el paisatge i l'eclosió dels masos en l'inici	
de l'etapa agrícola	405
Les cases de Xodos	408
El creixement del nombre de vivendes masoveres	408
Les cases i la seua tipologia tradicional als masos	412
Elements constructius i decoratius de les cases	416
L'equipament dels habitatges i els treballs domèstics	
de les dones	422
La població de Xodos durant l'etapa econòmica agrícola	
i fins els nostres dies	434
Els masos i el poble: dos mons diferents	434
El manteniment d'una societat tradicional a punt	
de desaparèixer	438
L'inici de l'etapa agrícola. La població	439
El canvi en la concepció de l'activitat econòmica	449
L'aïllament i la precarietat durant el primer terç del segle XX ...	456

Capítol 9. La gran tragèdia del segle xx. La Guerra d'Espanya de 1936-1939 i la seqüela del maquis	463
Les transformacions mundials en les primeres dècades del segle xx	463
La Guerra d'Espanya de 1936-1939	468
Els anys de la República	470
L'esclat de la guerra	476
La revolució i els comitès populars	480
República i guerra a Xodos	483
El Comité Antifascista de Xodos	484
L'experiència col·lectivista	490
La guerra arriba a Xodos	501
L'atac rebel	505
L'ocupació de Xodos	508
La població es protegeix	514
La continuïtat de la guerra, de Xodos a Castelló	517
La resistència guerrillera antifranquista: el maquis	521
Els components dels maquis, els guerrillers i el seu suport civil	521
L'Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA)	525
El maquis a l'Alcalatén i comarques veïnes	528
Els masovers, els grans perdedors	535
 Capítol 10. La demografia i l'economia del Xodos de postguerra	 545
El paisatge demogràfic de Xodos després de la guerra.	
El cens de 1940	546
L'emigració política i l'exili	547
Persones disperses	551
Masovers i pobletans, dones i homes, joves i vells	552
Les piràmides d'edat de 1940	554
L'analfabetisme	558

L'enigma de la piràmide d'analfabetisme dels masos	563
Un poble de llauradors	567
Una forta pressió demogràfica en una societat agrícola tradicional i la seua conseqüència: l'emigració	574
Capítol 11. L'agricultura de Xodos a mitjan segle xx	581
Una agricultura amb poca terra cultivable	581
Una agricultura cerealícola d'autoconsum	584
Una ramaderia complementària de l'explotació agrícola amb una activitat comercial ramadera residual	590
L'autarquia i l'espoli dels llauradors amb el Servicio Nacional del Trigo en la postguerra	600
El Servicio Nacional del Trigo i el control de la moltura ...	601
L'establiment d'una superfície obligatòria de cultiu de blat	609
L'entrega d'una quota obligatòria de blat, i l'estraperlo	613
El malestar camperol com a element mobilitzador de la guerrilla contra el règim franquista	616
Els últims anys de la intervenció del blat i la seua supressió definitiva	617
El cultiu de blat a Xodos durant els anys del racionament ...	618
La llista de cultivadors de blat de 1951	620
La desigualtat entre veïns en els contingents de blat per entregar	622
La desigual contribució dels majors i els menors cultivadors	624
Xodos, encara un municipi masover, a meitat del segle passat	626
... on els rics vivien al poble	627
Els masos segons les dades del Servicio Nacional del Trigo	631
Cultivadors i llur riquesa en cada mas	632
Altres aspectes de la societat de Xodos a partir de les llistes del SNT	635

Capítol 12. L'economia de Xodos a mitjan segle xx 639

La vida a Xodos a mitjan segle xx	643
El poble i els masos	643
Les activitats assalariades. Una font d'ingressos fonamental	647
L'explotació del bosc	649
La fusta	649
La malesa	653
El carbó vegetal	655
La mel	657
L'espígol	657
Altres jornals igualment complementaris de l'activitat agropecuària	664
L'esquilada	665
La sega	667
La festa, els rituals i la societat tradicional	670
El <i>bureo</i>	675
La matança i el bureo	680
Festa major. Les Fogueretes	681
Fogueretes i dolçainer	683
Sant Antoni	688
La processó de Xodos a Sant Joan de Penyagolosa ..	690

Capítol 13. Segle xx: col·lapse de la societat tradicional, èxode rural i Nova Ruralitat 697

El col·lapse social	697
Els moviments migratoris de la primera meitat del segle xx	698
Primeres migracions	698
Les migracions dels anys quaranta	701
El sistema social es col·lapsa. L'emigració de fills i filles de famílies «riques»	704
La darrera crisi masovera. La reducció de la superfície cultivada i les transformacions en el règim de tinença	709

El procés de desagrarització d'un poble rural	716
La disminució del nombre d'explotacions agràries	716
Despoblament dels masos	722
L'èxode rural	725
Taulellets, apartaments turístics i <i>boom</i> immobiliari	727
Envelliment i pèrdua de població als municipis d'interior ...	730
El Castelló radial	735
L'època de l'autoodi cultural rural. Un lubricant poc necessari	741
La Nova Ruralitat	746
El Xodos posterior al col·lapse. Una mobilitat sense transport públic	746
Una «regió urbana» i una Nova Ruralitat	752
Epíleg	757
De l'èxode a la Nova Ruralitat actual	757
Els bars i les tendes	758
Canvis en la configuració urbanística del poble	761
El teixit associatiu	764
Serveis públics	768
El medi natural	769
La Mancomunitat de Municipis de Penyagolosa	771
Escenari de futur	771
Entrevistes a informants qualificats	773
Bibliografia	775
Apèndix documental	791

Foto: Adrián Matías Puerto

L'última aproximació a Xodos és impressionant. Des de la carena més alta es veu el poble al centre d'una cassola de muntanyes, però no pas al pla, sinó alçat damunt una massa rocosa, com un puny alt, cantellut i tancat. Xodos sembla adherit en estrany equilibri en el front més avançat d'una onada que s'hagués petrificat sobtadament –i sota aquest front de l'onada, el buit.

JOSEP MARIA ESPINÀS. *A peu per l'Alcalatén*

Un tros només d'aquest país
és aquest poble
en ell, però, toquem tot el país;
la serra de Mariola
l'Aitana de llegenda,
la serra de Penyagolosa,
la costera del mar,
unes formes de vida
i de rebre la mort quan Déu ho mane.
No és ni millor ni pitjor aquest país;
molt senzillament és el nostre,
el teu, el meu.
No el defensem encara;
tractem només, tu, jo i aquell,
d'afirmar-lo,
de dir-lo.

VICENT ANDRÉS ESTELLÉS.
«Sense títol». En *Mort i pam:*
antologia poètica (2004, 78)

PRÒLEG

JORDI MARÍN I MONFORT

ALGUNS TENIM LA CAPACITAT de dir sí a certs encàrrecs o oferiments sense aturar-nos a pensar una mica sobre les conseqüències o implicacions de tot plegat. Podriem dir que eixe va ser el context del meu sí a la proposta d'escriure un pròleg d'un llibre sobre Xodos. Un sí motivat per l'admiració i respecte envers els autors i que portava implícit un agraïment per la capacitat d'escriure'l que se'm suposava. Passades les hores ho vaig considerar una temeritat atés que els autors ignoraven que mai havia estat a Xodos. Servisca aquesta confesió de penitència expiatòria. Amb tot, ho vaig considerar com un repte i, ben mirat, potser aquest fet em donava un punt d'objectivitat molt valuós a l'hora d'afrontar tant la lectura del text com l'elaboració del pròleg. Confesso que el primer pensament va ser córrer cap a Xodos a conèixer el poble i tenir més recursos argumentals, però vaig decidir expressament no fer-ho per tal de no perdre aquesta objectivitat virginal. Així que des del més absolut desconeixement em vaig submergir en la lectura d'un llibre del qual només en sabia el nom, quatre pinzellades de l'entorn en què es troba i poca cosa més. Tota una aventura que em va resultar del tot plaent.

Escriure un llibre sobre la història d'un poble i la seua gent és una empresa que requereix un esforç titànic per menut i discret que siga el poble i senzilla, que no fàcil, la vida de la seua gent. No hem de perdre de vista que la història d'un poble no s'ha d'entendre només com una seqüenciació de fets i episodis al llarg dels segles o un recull d'històries de vida més o menys glamuroses. És preceptiu que també s'hi incloguen aspectes més subtils com ara de quina manera

aquests fets han modelat el paisatge i l'esperit de la gent que l'ha habitat i l'habita. Aquesta tasca, doncs, requereix d'una sensibilitat especial que permeta copsar de forma genuïna l'essència pròpia de tots dos, paisatge i gent, alhora que les subtileeses de com es troben interrelacionats. Relació entre tots dos que no es pot analitzar des de l'òptica de la causa i l'efecte perquè més aviat es tracta d'una relació recíproca, d'anada i de tornada: paisatge i gent, gent i paisatge. Més enllà de cercar si fou primer l'ou o la gallina, cal posar l'atenció en com conviuen l'un i l'altra. I és exactament ací on Ximo Escrig i Artur Aparici, molt encertadament, hi han posat l'ull, la seua mirada i el seu saber.

És en aquest jardí que s'han posat un historiador i un sociòleg que ens presenten un llibre on es fa difícil destriar una disciplina de l'altra. Sovint trobareu passatges on ambdues es fonen en el que podríem considerar una història sociològica, sempre amb l'objectiu de la càmera posat a Xodos i el seu petit univers. I cal dir que n'han eixit victoriosos, el retrat que han aconseguit és d'una qualitat i un rigor envejables i, per si no fora prou, amb una capacitat pedagògica més que destacable. És aquest, al meu parer, un dels elements a destacar de l'obra que tenim entre mans. Els autors han sabut mantenir un equilibri, cosa a l'abast de pocs, entre aquell llenguatge més propi dels ambients acadèmics i aquell altre més divulgatiu i que permet una lectura més distesa, però sense perdre per això riquesa argumental o de continguts. Aquest fet, com deia, és un valor afegit del text perquè no només és un regal per a les xodenques i els xodencs, sinó que és un excel·lent document de treball científic per a qualsevol persona que vulga aprofundir no únicament en l'univers xodenc, lògicament, sinó en el de l'Alcalatén o, si m'ho permeteu, en el de qualsevol poble de l'interior nord del País Valencià. Cal destacar i posar en valor aquest aspecte, perquè a banda de permetre un millor coneixement del que ha estat i és Xodos, tot enriquint-lo des de l'òptica comarcal per exemple, facilita l'estudi de la comarca des de dins, des de la posició privilegiada d'un dels pobles que la conformen. Tenim doncs,

un treball que combina de forma excel·lent aquestes dues visions que, inevitablement, interactuen entre elles perquè en són deutores l'una de l'altra i que podria ser un bon referent per a qualsevol que vulga abordar un estudi, *a priori*, local però amb vocació global. Entenent global per aquell àmbit comarcal o immediatament supracomarcal. A més, els autors han sabut donar-li al text un aire fresc i atractiu per a qualsevol lector. És difícil no caure-hi en aquell tractament més localista, més egocèntric, i cal dir que els autors hi han reeixit. Estem davant d'un llibre que té interès tant per a algú que tinga relació amb Xodos com per a algú que ni tan sols l'haja xafat mai. El que s'hi explica és, en moltes ocasions, paradigmàtic de tants i tants altres pobles de la nostra geografia i mereix ser llegit per tothom que vulga conèixer una mica millor el nostre País Valencià.

Però, per si això no fora prou, XODOS, UN POBLE DE PENYAGOLOSA. DELS ORIGENS A LA NOVA RURALITAT, ens aporta una visió del món explicada i narrada des d'un poble. Sovint se'ns han contextualitzat esdeveniments històrics de transcendència mundial des de l'òptica urbana o dels grans centres de poder de cada moment, però com es vivia allò des del poble? N'estaven al cas? Quines conseqüències tenia al i per al poble? Podríem dir que de la mateixa manera que la història pràcticament sempre l'han escrita mans masculines i en clau masculina, menystenint quan no ignorant i/o ocultant aspectes femenins rellevants o circumscribint el paper de les dones a uns rols determinats, aquestes mateixes mans han estat essencialment urbanes i la seua visió dels fets ha estat esbiaixada per aquesta condició. La manca de perspectiva rural ha fet que no coneguem matisos dels fets que potser i de forma recurrent s'han considerat poc significatius, però que en un context rural prenen valor i un interès gens irrellevant. És aquesta qüestió que els autors han sabut treballar de forma pacient i assenyada perquè ara puguem enriquir episodis històrics coneguts amb aquesta aproximació rural. És un acostament als fets des de posicions que ens són més properes que ens dona uns colors, unes llums i

uns matisos que, tot i sospitar de la seua existència, tenen la capacitat de sorprendre'ns.

En el mateix sentit podem parlar d'un biaix de classe, en particular al llarg del darrer segle. Sempre s'ha dit que la història l'escriuen els vencedors. Entenguem el mot vencedors no únicament en termes bèl·lics, sinó també de classe social. Entenguem els vencedors com aquells col·lectius que van tenir al seu abast l'oportunitat i el temps de posar negre sobre blanc la seua interpretació de la història, bé contemporània o bé passada. És des d'aquesta perspectiva que hem de situar aquella imatge d'un medi rural envellit, endarrerit, inculte, precari i pobre que ha estat alimentada durant anys i, malgrat no ajustar-se en absolut a la realitat present, segueix instal·lada en l'imaginari col·lectiu. Els autors, sensibles a aquesta situació, fan un esforç per posar les coses al seu lloc i desmuntar tòpics i clixés rancis i en molts casos anacrònics. Un esforç que no es limita al fet d'haver-hi buscat explícitament aquesta mirada global (des de Xodos, però global) i gens xovinista, com sovint es corre el risc quan s'afronta l'elaboració d'un llibre així, sinó que va més enllà i dona veu a uns protagonistes de la història que havien estat sistemàticament ignorats.

Paradigma d'aquesta mirada és el tractament que s'hi fa dels masos. Caldria recordar que el mateix oblit a què s'ha sotmés els pobles des de les ciutats, els pobles l'han replicat conscientment o inconscientment en els seus masos. Tanmateix no és el cas del text que ens ocupa, ni molt menys. Ans al contrari, es tracta d'un dels punts forts del treball efectuat pels autors: dignificar els masos, la vida al seu voltant i el que han implicat en el decurs de la història dels nostres pobles entesos no com a nucli urbà, que també, sinó com la totalitat del seu terme municipal. Els masos i tot el seu petit món és estudiat amb molta cura i estima, amb detall i rigor, amb respecte i admiració. Amb una dignitat que les pàgines de la història els hi havien negat de manera immerescuda i que els autors els hi retornen tot fent justícia. Per entendre i comprendre el paisatge de l'Alcalatén, del Maestrat,

dels Ports... de tantes i tantes comarques més, és imprescindible co-nèixer l'aparició, funcionament i evolució fins al declivi de la figura més emblemàtica de la nostra geografia humana: el mas. Qualsevol anàlisi que els obvie o que els tracte superficialment està condemnada a ser una anàlisi coixa i supèrflua del nostre passat i, en conseqüència, del nostre present.

Finalment, els autors fan un retrat del present i els reptes de futur a partir d'aquesta Nova Ruralitat esdevinguda de la evolució pròpia i autònoma que els pobles han fet (hem fet) durant les darreres dècades i que ha passat desapercebuda per a unes ciutats (i unes administracions) que segueixen tractant el rural amb paràmetres arcaics, caducs i tremendament equivocats. Un retrat que no està exempt de la denúncia d'aquelles polítiques desenvolupades, sobretot al llarg del segle XX, però també ara entrats ja en el XXI, per les administracions públiques i que han condemnat el rural a una situació complexa, al límit de la supervivència en molts casos. En el cas de Xodos s'exemplifica en el projecte frustrat de la construcció de la carretera Lluçena-Vilafranca que hauria vertebrat l'interior castellonenc i que hauria dibuixat un paisatge ben diferent i no només en sentit visual, sinó també humà. Aquestes polítiques han tingut com a conseqüència el desenvolupament d'un caràcter en aquells i aquelles que habitem aquestes terres que ens mou entre la resignació i la resiliència. Però això no és prou, va sent hora que diguem prou i que fem un pas endavant per exigir uns drets de ciutadania que ens són innats, que ens corresponen i que ens han estat negats en moltes ocasions. Llibres com aquest que teniu a les mans ens són molt necessaris per saber qui som, d'on venim i així poder reflexionar amb arguments del camí que volem emprendre. Perquè tinguem-ho clar, la història cal continuar escrivint-la i cal que en siguem actors destacats, protagonistes i no simples espectadors.

INTRODUCCIÓ

MOLTS SE N'ANAVEN EN PASSAR Tots Sants, quan havien acabat les faenes agrícoles, després de vendre, donar o acabar amb el seu bestiar –cabres i ovelles, porcs, gallines i gos-sos i, en mostra del caràcter irreversible de la decisió que havien pres, també el matxo, un personatge més de la casa i alhora un instrument essencial de l'explotació familiar agropecuària de l'època. Fet açò, prenien el camí de les terres baixes.

A partir de la dècada de 1960, l'enorme demanda de mà d'obra de les comarques costaneres ressonava per les muntanyes interiors com un bram ensordidor. El litoral semblava tindre una necessitat insaciable de força de treball. Una immensa capacitat d'atraure i metabolitzar persones i famílies de la ruralitat interior a les quals convertia en treballadors de les fàbriques de taulells, que començaven a engrandir-se a l'Alcora, Onda, Castelló i Vila-real, o els transformava en peons i oficials de la construcció, a les ciutats i pobles receptors de l'emigració, i a les costes on florien els apartaments de segona residència i uns pocs hotels turístics.

En aquelles dècades, sense cotxes particulars ni mitjans de transport col·lectius eficients, la ubicació de la casa familiar anava parella amb el lloc de treball. Així que anar-se'n a treballar a les terres baixes significava alhora fer-se una casa al lloc de destí, passant a engrossir els processos d'urbanització que estaven en curs. La mateixa capital castellonenca es transformava tan de pressa que, amb aquesta allau de gent dels pobles, en pocs anys va duplicar la població.

El litoral demanava urgentment un gran flux de persones com a mà d'obra per a les fàbriques, per a la construcció i per a la intensa expansió que experimentaven els serveis, però també les reclamava

en la seua simultània qualitat de ciutadans, de persones residents, de veïns i veïnes. Individus integrants de la formidable gènesi i metamorfosi que transformava les noves ciutats litorals.

Tanmateix, es pot ben dir que el crit de reclam de la fàbrica taylorista i de la ciutat suburbial resultava molt més fort i contundent que no pas seductor. A les llargues, monòtones i dures jornades de treball, s'hi afegia la construcció nocturna dels habitatges, sovint il·legals, en els barris perifèrics de la ciutat, freqüentment o més ben dit quasi sempre, infradotats quant a serveis públics, a infraestructures i a dotacions.

Darrere quedaven la casa solitària, la del mas o la del poble; els secans on ningú ja sembraria, les hortes que ningú tornaria a regar, amb el pinar, el carrascar i el savinar disposats a la reconquesta dels bancals abandonats i erms, i amb els camins condemnats a desaparèixer si mai ningú ja no els tornava a trepitjar.

I així va començar l'èxode; lentament al principi –abans dels anys seixanta del segle passat–, i com una exhalació al final –a la dècada dels setanta i primeries dels huitanta. I les nostres muntanyes van anar quedant-se sense veus mentre el fum deixava d'eixir, qui sap si per a sempre, pels funerals de les cases. A poc a poc, les solside van començar a mossegar i enderrocar les parets dels bancals, les cases masoveres a caure i, amb el pas dels anys i la incúria del temps i de les persones, tot un específic paisatge construït al llarg de segles, desapareixia en un tres i no res de les nostres terres, o si més no, la cultura que havia donat sentit a aquell paisatge material quedava oculta i invisible darrere de l'ombra del temps.

Cal dir tanmateix, que aquesta és la imatge de les comarques de muntanya corresponent a les dècades immediatament posteriors al brutal èxode rural dels anys seixanta i setanta, però convé destacar que no podem endevinar el que està per vindre, la història humana encara no s'ha acabat i si els futurs de la nostra espècie sempre han estat incerts, en el moment històric present, en què redactem aquest llibre, ho són molt més que mai.

Siga com siga, durant el darrer terç del segle XX, hem assistit al final d'un procés iniciat huit-cents anys abans, quan els nostres avant-passats baixaren a repoblar les noves terres que el rei Jaume I acabava d'afegir a la seua corona. Un procés, però, que es remuntava a temps encara més remots, en l'inici de l'ocupació humana d'aquest territori de l'alta muntanya valenciana presidit per l'omnipresent Penyagolosa, que la modernitat contemporània ha capgirat totalment.

Es pot ben dir que, durant segles, els habitants d'aquestes contrades tan allunyades dels centres dirigits on es defineixen i cuinen els canvis socials, han patit la història que han promogut uns altres. Una història que no s'ha limitat a passar per davant la porta de les seues cases, sinó que ha entrat en elles i els ha trepitjat, empobrit i violentat, deixant-los sovint el gust amarg de la contínua derrota.

Perquè la gent de Xodos i dels pobles que encerclen l'elevada Penyagolosa ha format part sempre dels perdedors de totes les històries. Ací, durant segles, els innegables moments de felicitat, de joia i fins i tot de festa, han hagut d'obrir-se pas entremig de l'adversitat i els contratemps. S'ha patit una misèria més dura, una fam més negra, i una violència i unes guerres més llargues que a altres llocs del nostre país. I tot per la peculiar geografia d'un territori muntanyós i trencat, tan favorable, entre altres coses, a la guerrilla i el saqueig, s'uneix la duresa del clima, l'allunyament dels centres urbans costaners i el continu creixement d'una població que, a mesura que anava augmentant, especialment els dos darrers segles, quan no existia encara la possibilitat d'emigrar a terres més benignes, havia de subsistir sobreexplotant el seu territori fins a límits inversemblants. Tan inversemblants com ho són aqueixos bancalets, encara visibles, construïts en les vessants més empinades de les muntanyes on, de vegades, té més alçària la paret que la sustenta que amplària la terra guanyada per a ser cultivada.

Aquest treball vol fer palés el pas del temps i el pes de la història sobre la població de Xodos, un xicotet poble vora Penyagolosa, homenatjant així tota la gent d'aquest i altres pobles veïns que, al llarg

del temps, amb els seus afanys quotidians, penes i alegries, van persistir a viure i sobreviure en condicions tan dures.

La història del nostre país des de la perspectiva de Xodos, a Penyagolosa, és doncs, la línia expositiva d'aquest estudi que es declara deutor de molts altres estudis anteriors deguts a diversos autors que han contribuït a il·luminar el seu coneixement.

Foto: Adrián Matías Puerto